

ars hungarica 2013

Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Művészettörténeti Intézet folyóirata
XXIX. évfolyam

1–2.

Köszöntő	5
Tabula gratulatoria	7
Bencze Ágnes: Michelangelo <i>Bacchus</i> ának antik forrásaihoz	9
Boreczky Anna: Egy avignoni kézirat a középkori Magyarországon, avagy a Ganoys-biblia vándorlásai.....	18
Eörsi Anna: „Holtában is az élet törvényeit tanította”. Ghirlandaio Ognissanti-Jeromosának mennybevitale	28
Érszegi Géza: Boldog Ilona miniatúrája. (Egy sienai kódex tanúsága).....	35
Farbaky Péter: A párizsi Cassianus-corvina és a Corvina könyvtár lombard–ferrarai kapcsolatai	44
Ivan Gerát: Notes on the Iconography of the Altar of the Holy Cross in Sabinov (Zeben, Kisseben)	54
Gulyás Borbála: Egy elfeledett armális a 16. század második feléből. Gersei Pethő János címerbővítő oklevele (1572).....	61
Havasi Krisztina: Pán Egerben	67
Hegedűs András: A Magyar Királyság és uralkodóházainak címerei a Képes Krónika ábrázolásain	82
Jékely Zsombor: Eurialusnak és Lucretiának szép históriája: Zsigmond császár ábrázolása Aeneas Sylvius Piccolomini szerelmi történetében.....	91
Kertész Balázs: V. László-kori levél- és beszédgyűjtemény a Bajor Állami Könyvtár Clm 8482 jelzetű kódexében	100
Kovács Imre: Képmások és ereklyék a bizánci császári legitimitás szolgálatában: I. Rómanosz és VII. Konstantin trónharca	106
Körmendy Kinga: Ulászló-graduále: kérdések és lehetséges válaszok	114
Lauf Judit: A Sopronban őrzött liturgikus kódextöredékek és a Schottenstift.....	124

Lővei Pál: Sokpecsétes oklevelek a 14–15. századi Magyarországon	137
Madas Edit: A magyar „szent királyok” középeurópai kultusza liturgikus és hagiográfiai források tükrében	145
Marosi Ernő: A „replikáció” fogalma és jelentősége a középkori művészetben	153
Mikó Árpád: FánCSI Imre armálisa (1511) és két Budán illuminált, kottás díszkódex	163
Radek Tünde: Középkori történetírás és képi ábrázolás. Johannes de Utino „Világkrónikájának” német nyelvű kéziratai (15. század)	174
Spekner Enikő: Adalékok I. (Anjou) Károly király Szent László-kultuszához. (Királyi „vizitációk” Szent László király váradi sírjánál)	188
Milada Studničková: Calendarium Pragense Cod. lat. 555 der Széchényi-Nationalbibliothek in Budapest	195
Szakács Béla Zsolt: Ikonográfia és időrend: falképek az Árpád- és Anjou-kor határán	202
Szakálos Éva: A pelsőci templom 14. századi falképei	212
Szilárdfy Zoltán: Barokk főpapok középkori aszkézise. Ipolyi Gáspár és Szörényi László	220
Török József: Szent Ágoston és a gyermek	225
Veszprémy László: „Történetünk küllőibe merész kézzel bele markola”. Gentilis bíboros magyarországi olvasmányaihoz	230
Végh János: Szent Rókus ábrázolása egy szepességi táblaképen	236
Wehli Tünde megjelent művei (1975–2013). Összeállította Bibor Máté János	242
Helynévmutató	263
Kódexmutató	266

Lővei Pál

Sokpecsétes oklevelek a 14–15. századi Magyarországon¹

Dr. Lővei Pál

Művészettörténész, az MTA doktora

Kutatási területe:

középkori síremlékművészet és pecséttan,
Magyarország építészettörténete,
műemlékvédelem

E-mail: loveipalko@freemail.hu

A teljes magyarországi középkori pecsét-emplékanyag összegyűjtése a történelem, a nemzetség- és családtörténet, a címertan, az írástörténet szempontjából is elengedhetetlenül fontos volna, és a feladat akármeddig nem is halogatható – a lenyomatok viaszanyaga, bár pecsétjeink sok évszázadot kiálltak már, nem örökéletű, és az oklevelek leggondosabb őrzése és tanulmányozása során is lassan pusztul. A legreprezentatívabb, legnagyobb, összetett ábrázolású uralkodói, főpapi, egyházi intézményi pecsétek jelentőségére az utóbbi időben elsősorban a művészettörténet-tudomány és a levéltárügy figyelte fel. A pecsétmásolatok gyűjtése és kiállításokon történő szerepeltetése (a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézete – a pecsétmásolatok gyűjteménye jó másfél évtizeden át Wehli Tünde felügyelete alá tartozott –, illetve a Magyar Országos Levéltár gyűjtőmunkájának köszönhetően) az arisztokrácia és a városok emlékének egy jelentékeny részét is ismertté tette.² Az utóbbi időben a nemzetségi és családi címerek történeti vizsgálatai nagyobb számú pecsét közzétételét eredményezték.³

A legnagyobb arányban feltáratlan és közöletlen nemesi pecsétek, gyűrűspecsétek (ebbe a körbe számítnak a reprezentatív pecsétjeik útján már jobban ismert főpapok kisméretű pecsétjei is) összegyűjtésének első lépéseként magától értetődően adódik az úgynevezett sokpecsétes

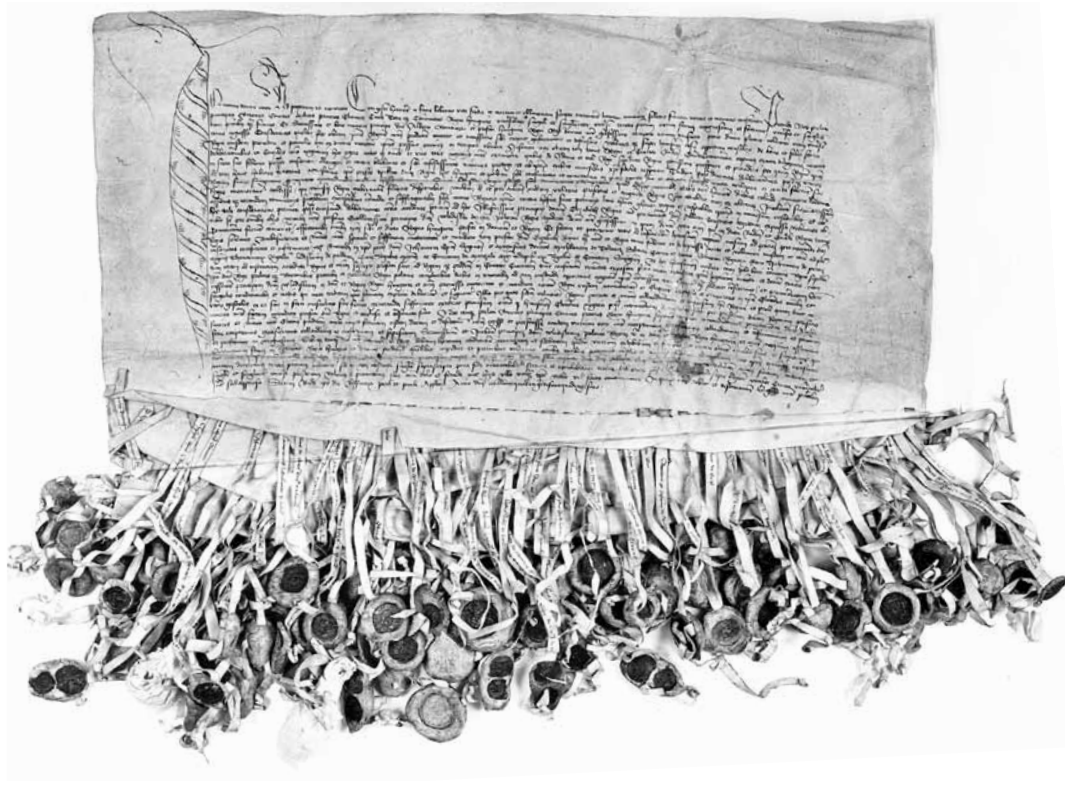
¹ A *Sigismund of Luxemburg and his Time* című nagyváradi konferencián 2007-ben elhangzott előadás szerkesztett változata.

² *Árpád-kori kőfaragványok*. Kiállítási katalógus. Szerk. Tóth Melinda–MAROSI Ernő. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutató Csoport–Székesfehérvár, István Király Múzeum, 1978. (A Székesfehérvári István Király Múzeum Közleményei, D sorozat 121.) Kiegészítések és pótlások című melléklet, 5–8; *Művészet I. Lajos király korában 1342–1382*. Szerk. MAROSI Ernő–TÓTH Melinda–VARGA Livia. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutató Csoport–Székesfehérvár, István Király Múzeum, 1982; *Művészet Zsigmond király korában 1387–1437*. I–II. Kiállítási katalógus. Budapesti Történeti Múzeum. Szerk. BEKE László–MAROSI Ernő–WEHLI Tünde. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, 1987; BÁNDI Zsuzsanna: A Magyar Országos Levéltár Mátyás-kori pecsétkiállításának katalógusa (1990. április 6–október 6.) *Levéltári Közlemények*, 62. 1991. 57–150; Uő.: A Magyar Országos Levéltár Jagelló-kori pecsétkiállításának katalógusa (1991. szeptember 20–1992. június 30.) *Levéltári Közlemények*, 64. 1993. 107–142; HEGEDŰS András–LŐVEI Pál–TAKÁCS Imre–WEHLI Tünde: *Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból*. Szerk. HEGEDŰS András. Esztergom, Prímási Levéltár, 2000; BODOR Imre–FÜGEDI Erik–TAKÁCS Imre: *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolatgyűjteménye alapján*. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, 1984; TAKÁCS Imre: *A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei. Művészettörténeti tanulmány és katalógus a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézete és a Budapesti Történeti Múzeum másolatgyűjteménye alapján*. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, 1992. TAKÁCS Imre: *Az Árpád-házi királyok pecsétjei*. Budapest, MOL, 2012.

³ RÁCZ György: Az Ákos nemzetség címere. *Turul*, 68. 1995. 11–34; KÖRMENDI Tamás: Az Osl nemzetség címerváltozatai a középkorban. *Turul*, 83. 2010. 3–24; KÖRMENDI Tamás: Az Ába nemzetség címerváltozatai a középkorban. *Turul*, 84. 2011. 109–122, 129–130; NEUMANN Tibor: A Szapolyai család legrégebbi címerei. *Turul*, 84. 2011. 123–128; KÖRMENDI Tamás: A Hontpázmány nemzetség címerváltozatai a középkorban. *Levéltári Közlemények*, 82. 2011. 3–77.

oklevelek feldolgozása, amely kevés számú oklevél kézbevitelének viszonylag kis fáradságával a legnagyobb eredménnyel kecsegtet, igaz, ezen oklevelek túlnyomó többsége külföldi levéltárakban található. Ez a munka, Engel Pál kezdeményezésére, a bécsi levéltárban meg is kezdődött, majd megindult a varsói oklevelek pecsétjeinek vizsgálata,⁴ végül egy oklevél feldolgozására a dubrovnikai levéltárban is sor került.⁵

A sokpecsétetes okleveleknek rendszerint szövegük is elsőrendűen fontos történelmi forrás, hiszen többnyire nemzetközi vonatkozású örökösödési-, házassági-, békeszerződéseket foglalnak írásba, vagy azoknak az országnagyok, a magyarországi rendek általi megerősítő oklevelei; akad-

1. kép. Az I. Ulászló magyar királlyá koronázását megerősítő oklevél,
1440. VI. 29. Warszawa, AGAD dok. perg. nr. 5575.
(Waldemar Jerke felvétele, Engel Pál megbízásából)

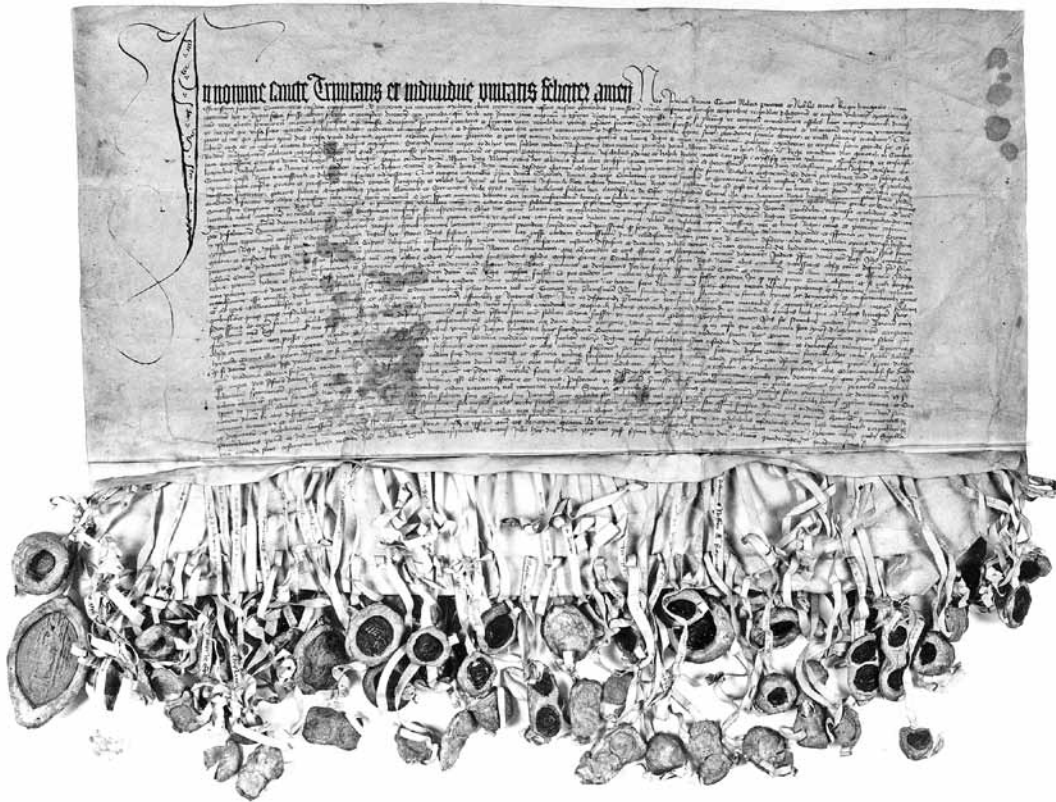
nak közöttük az uralkodó és alattvalói kapcsolatát szabályozó szerződések is. Az oklevél aljára függesztett pecsétek sorával a diplomatika leglátványosabb emlékei közé tartoznak (természetesen nemcsak nálunk, külföldön is ismertek, a hazaiaknál esetleg még sokkal nagyobb szabású, de a lényegét tekintve hasonló formában). A magyarországi vonatkozású emléanyagban a legnagyobb szá-

⁴ A kutatási programról, két korai oklevél pecsétjeinek közlésével: ENGEL Pál–LÖVEI Pál: Sokpecsétetes oklevelek 1323-ból és 1328-ból. In: *Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára – tanulmányok*. Szerk. BARDOLY István–LÁSZLÓ Csaba. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1998. 133–148; Engel Pál információi és baráti segítsége nélkül jelen tanulmány meg sem születethetett volna.

⁵ Takács Imrével közösen; 1358. V. 27. Lásd a 8. jegyzetben.

mű pecsétet, 112 darabot arra az 1402. szeptember 21-én kelt oklevélre függesztették, amellyel a magyar országnagyok, nemesek és városok a Zsigmond király és IV. Albert osztrák herceg között kötött örökösödési szerződést erősítették meg.⁶ 94 pecséttel látták el azt az 1440. június 29-én kelt oklevelet (1. kép), amelyben az ország rendjei esküvel erősítették meg Ulászló királlyá koronázását, és érvénytelenítették V. László megkoronázását. 78 pecsétlenyomat található az 1440. július 17-i oklevélen (2. kép), amelyben Ulászlót, koronázása alkalmából, megerősítették jogaiban.⁷

A sokpecsétetes oklevelek pecsétjeinek feldolgozását célzó munka során még eddig közöletlen, vagy csupán sokkal rosszabb megtartású lenyomatban ismert főpapi mandorlapecsétek is fel-

2. kép. Az I. Ulászlót koronázása alkalmából jogaiban megerősítő oklevél,
1440. VII. 17. Warszawa, AGAD dok. perg. nr. 5581.
(Waldemar Jerke felvétele, Engel Pál megbízásából)

bukkantak, de az anyag legnagyobb részét egyszerűbb, címeres, ritkábban nem heraldikus ábrájú pecsétek – többségük kisebb méretű gyűrűspecsté – alkotja. Ezek egyenként művészettörténeti elemzésre, részletes stílusvizsgálatra csak elvétve alkalmasak. Készítőik csak ritkán, főleg a legmagasabb társadalmi helyzetű személyek pecsétnyomói esetében tartoztak az ötvösség jelentékenyebb alkotói sorába. Az anyag értékelésére így természetes módon adódik a tipológia.

⁶ Lásd a 8. jegyzetben.

⁷ Lásd a 8. jegyzetben.

Az eddig feldolgozott, illetve a szakirodalomból ismerhető, 1304 és 1511 között íródott, sok- vagy többpecsétetes oklevelek⁸ mintegy 910 darabot kitevő pecsétanyaga már alkalmas bizonyos statisztikák elkészítésére.⁹ Még akkor is, ha ebből 55 darabot jelentenek az 1452. évi magyar-osztrák oklevél ausztriai pecsétjei, kettő ugyanitt a Cilleieké, akik nem mint magyar országnagyok vettek részt a szövetségben, 16 pecsét pedig királyi, királynéi pecsét, illetve az V. László távollétében használt állampecsét. Az így fennmaradó 837 darabból is 144 duplum, a különböző nyomótöről származók száma tehát 693. Ebből főpapi (pontifikális) pecsét 25 darab, ez az egész anyag 3,6%-a, 22 darab a 14. századból való (ez az ottaniak 23%-a), és csak három származik

⁸ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Allgemeine Urkundenreihe (a továbbiakban HHStA AUR) 1304. VIII. 24. (10 pecséttel); NAGY Imre: Egyház- és országnagyjaink pecsétjei 1304-ből. *Archaeologiai Értesítő*, 13. 1879. 19–23. Wien, HHStA AUR 1323. IV. 8. (10 pecséttel); ENGEL–LÖVEI 1998. i. m. 137–140. Wien, HHStA AUR 1328. IX. 21. (26 pecséttel); ENGEL–LÖVEI 1998. i. m. 140–146. Državni archiv Dubrovnik, Acta et diplomata, p. p. 34, 1358. V. 27. (az uralkodó leszakadt, de meglévő pecsétjén kívül 10 pecséttel). Esztergom, Esztergomi Főkáptalan Magánlevéltára 25-1-15, 1365. X. 23. (az uralkodóén kívül 6 pecséttel); *Megpecsételt történelem* 2000. i. m. 82, 95, 98, 111, 113: No. 55, 68, 71, 84, 86. (LÖVEI Pál). Wien, HHStA Familienurkunden 1380. II. 12. (két oklevél 35 és 32 pecséttel). Wien, HHStA AUR 1385. VII. 28. (6 pecséttel). Wien, HHStA AUR 1402. IX. 21. (112 pecséttel); *Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában, 1387–1437*. Kiállítási katalógus. Budapest, Szépművészeti Múzeum–Luxemburg, Musée National d'Histoire et d'Art. Szerk. TAKÁCS Imre. Mainz, Philipp von Zabern, 2006. 62: No. P. 8. (FAZEKAS István); LÖVEI Pál: Az ország nagyjainak és előkelőinek 1402. évi oklevelén függő pecsétek. In: *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Szerk. NEUMANN Tibor–RÁCZ György. Budapest, MTA Történettudományi Intézete–Piliscsaba, PPKE Bölcsészettudományi Kara, 2009. 149–182. Budapest, Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL), DI 9432. 1408. VII. 10. (10 pecséttel); *Művészet Zsigmond király korában* 1987. i. m. II. 21: No. Zs. 10. (BODOR Imre), 463–464: No. D. 1. (BODOR Imre), 485: No. D. 60. Warszawa, Archiwum Głównie Akt Dawnych (a továbbiakban AGAD) dok. perg. nr. 5558. 1412. II. 18. (9 pecséttel). Warszawa, AGAD dok. perg. nr. 5566. 1423. III. 30. (11 pecséttel). Budapest, MOL, DI 39284. 1424. V. 25. (25 pecséttel, de ebből a vizsgálatoknál csak a szövegben és képen közölt 14 darabot vettem figyelembe); *Művészet Zsigmond király korában* 1987. i. m. II. 464–466: No. D. 2. (BODOR Imre), 486–487: No. D. 69. Wien, HHStA AUR 1439. V. 30. (54 pecséttel). Warszawa, AGAD dok. perg. nr. 5575. 1440. VI. 29. (94 pecséttel). Vö. MÁLYUSZ Elemér: A magyar rendi állam Hunyadi korában. I. *Századok*, 91. 1957. 46–123: 76–77, 128. és 131. jegyzet. Warszawa, AGAD dok. perg. nr. 5581. 1440. VII. 17. (78 pecséttel). Vö.: MÁLYUSZ 1957. i. h. Hédervári-levéltár, 1447. IX. 20. (16 pecséttel), elpusztult a MOL épületében 1945-ben; SZENTPÉTERY Imre: Hédervári Imre 1447-iki felmentő levele. *Turul*, 20. 1902, 153–165. Wien, HHStA AUR 1452. III. 5. (82 pecséttel, ebből 25 magyar); LÖVEI Pál: „...jelen levelünket ...szokott pecsétjeinkkel meg is erősítettük...” – Sokpecsétetes oklevelek megpecsételési folyamata. In: *„A feledés árja alól új földeket hódítok vissza” Írások Timár Árpád tiszteletére*. Szerk. BARDOLY István–JURECSKÓ László–SÜMEGI György. H. n. [Budapest], MTA Művészettörténeti Kutatóintézet–MissonArt Galéria, 2009. 109–117: 112–113, 115–117. Wien, HHStA AUR 1459. II. 17. (22 pecséttel); *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490*. Kiállítási katalógus. Szerk. FARBAKY Péter et al. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2008. 199–200: No. 2. 5. (FAZEKAS István–LÖVEI Pál). Budapest, MOL, DI 15698. 1462. II. 10. (7 pecséttel); BÁNDI 1991. i. m. 63–64: No. 2. a. Budapest, MOL, DI 24767. 1462. II. 10. (5 pecséttel); BÁNDI 1991. i. m. 64–65: No. 2. b. Budapest, MOL, DI 15719. 1462. V. 6. (15 pecséttel); BÁNDI 1991. i. m. 65–66: No. 2. c. Wien, HHStA AUR 1463. VII. 18. (5 pecséttel). Wien, HHStA AUR 1464. IV. 3. (két oklevél 5 és 10 pecséttel); *Hunyadi Mátyás, a király* 2008. i. m. 202–203: No. 2. 7. (FAZEKAS István–LÖVEI Pál). Az 1491. évi pozsonyi békét megerősítő oklevélegyüttes: Wien, HHStA AUR 1492. III. 7. (10 oklevél, összesen 151 pecséttel); Wien, HHStA AUR 1492. III. 16. (1 pecséttel); Wien, HHStA AUR 1492. III. 17. (1 pecséttel); Wien, HHStA AUR 1492. IV. 27. (1 pecséttel); Wien, HHStA AUR 1492. IV. 29. (1 pecséttel); Wien, HHStA AUR 1492. V. 1. (1 pecséttel); Wien, HHStA AUR 1492. V. 6. (1 pecséttel); Wien, HHStA AUR 1492 sine die (1 pecséttel); Wien, HHStA AUR 1493. XI. 22. (két oklevél 1–1 pecséttel); Wien, HHStA AUR 1493. XI. 25. (1 pecséttel); *Hunyadi Mátyás, a király* 2008. i. m. 535–536: No. 15. 9. (FAZEKAS István–LÖVEI Pál); LÖVEI 2009. i. m. 109–111. Wien, HHStA AUR 1506. VI. 24. (27 pecséttel). Budapest, MOL, DI 22154. 1511. V. 10. (36 pecséttel); Csánki Dezső: Harminchat-pecsétetes oklevél 1511-ből. I–II. *Turul*, 5. 1887. 1–11, 49–59.

⁹ Nem került bele a statisztikába a Nagymartoniak őseinek, Simon fiai Simon és Mihálynak királyi adománylevelét a főpapok és országnagyok által megerősítő, még 13. századi oklevél (1299. VII. 17.) 17 pecsétje: NAGY Imre: István országbíró és De-meter főisp. pecsétjei. *Archaeologiai Értesítő*, 11. 1877. 299–301; NAGY Imre: Három XIII. századi pecsét. *Archaeologiai Értesítő*, 11. 1877. 352–354. Hasonlóképpen kimaradt egyelőre a MOL, DI 39286 (1427. II. 1.) 28 pecsétje. Vö. *Művészet Zsigmond király korában* 1987. i. m. II. 487–488: No. D. 74.

a 15. század első feléből (ez a 15. század első kétharmadából feldolgozott pecséteknek kevesebb, mint 1%-a), vagyis a pontifikális pecsétek fokozatosan átadták helyüket a főpapok kicsiny, praktikusabban használható gyűrűspecskéjének.¹⁰ Egyetlen lovaspecsét akad a „gyűjteményben”, ez megfelel általános ritkaságuknak. Az anyag jóval több mint fele, 381 darab (kb. 55%) csak címerpajzsot mutat (ide számítottam a főpapok infulával koronázott címereit is); arányuk egyre nő, a 14. században még csak kb. 28%, a 15. század első két harmadában már kb. 52%, végül 1492 és 1511 között majdnem 75%. Éppen ellentétes tendenciát mutat a 70 darab (kb. 10%) olyan pecsét, amely biztosan a családi-nemzetségi címer ábráját tünteti fel, de pajzs nélkül: a fenti három korszakban rendre mintegy 17, 13 és 2%-ot tesz ki az arányuk. Folyamatos csökkenést mutat a csak sisakot és sisakdísz ábrázoló, összesen 53 darab (nem egészen 8%) pecsét eloszlása is, a 14. században arányuk közel 21%, a 15. század első kétharmadában valamivel több 8%-nál, a 15. század végén pedig már egyet sem találni. Teljes, pajzsból, sisakból és sisakdíszból álló címer 75 pecséten (közel 11%) látható, a három korszakban valamivel több, mint 6, nem egészen 13 és 8,5%. A 25 darab gemma vagy gemmát is tartalmazó pecsét (3,6%) arányszámai kb. 3,6, 1,8, illetve 7,5%, használatuk tehát folyamatos volt, de a reneszánsz térhódításával szerepük nőtt. Egyéb ábrázolás található ugyancsak 25 pecséten (3,6%) – ide számítottam a geometrikus ábrát, az egyetlen nagybetűt monogramként feltüntető pecséteket, a címerpajzs nélküli liliomot, bizonytalan ember- vagy állatalakos ábrákat (nem lehetetlen, hogy néhány e pecsétek közül gyenge kivitelű gemma lenyomata). Városi pecsét csak 9 darab (1,3%) akad. Végül még típusát tekintve is kivehetetlen 28 pecsét (4%) ábrája.

A környező országok pecskéjének típusmegoszlását az általam ismert anyag alapján nem lehet elemezni. Az osztrák *Mailberger Bund* két 1451-ben írott oklevele¹¹ mindenesetre hasonló jellegű pecsétformákról, -ábrákról és -típusokról tanúskodik. Az 1412-ben a lengyel királlyal kötött békét 1423-ban megújító újabb megállapodás 1423. március 30-i lengyel „ellenoklevelének”¹² 43 pecsétjéből II. Ulászló királyét és Zsigmond herceget leszámítva fennmarad 41 lenyomat közül 33 darab (80,5%) ábrázol címerpajzsot, 8 pedig (19,5%) pajzs-sisak-sisakdíszes teljes címert.

A teljes címert, illetve sisakot és sisakdísz ábrázoló pecsétek sisakjai, illetve a sisaktakarók formái az idők folyamán változtak. A legkorábbi csöbörsisakokon 1304-ben, 1323-ban, 1328-ban még egyáltalán nem volt takaró. 1328-ban azonban már a sima szegélyű sisaktakaró-kendő is feltűnik, hogy még 1380-ban is számos példájával találkozunk, több esetben már a sisak mögött felhajló formában. De már 1380-ban Frangepán István nagyméretű, reprezentatív pecsétjén a takaró ívelt végű foszlányokra szakadt, hasonlóan mások 1402-ben, illetve 1412-ben használt pecsétjeihez. 1402-ben a beszabdalt szegélyű takaróra is akadnak példák. Indaszerűen szétszakadozó, a kendő eredeti napvédő funkciójától az absztrakt növényi ornamentika felé eltávolodó takaró jelenik meg 1423-ban Szécsényi Salgó Miklós, majd 1440-ben többek pecsétjein, hogy Perényi János tárnokmesterén már minden rendelkezésre álló szabad területet kitöltsön. 1459-ben már a húsos takaró-levelek voltak divatban. A sisaktakaró fejlődésének időben is hasonló fázisai figyelhetők meg például a síremlékeken,¹³ azzal a különbséggel, hogy a kisméretű, igénytelenebb mesterségbeli színvonalú pecséteken még a késői időkben is gyakran megjelenhetnek

¹⁰ A pontifikális pecsétek használata nemcsak a sokpecsétes okleveleken szorult vissza a 15. századra, általános tendenciának mondható. Vö. FÜGEDI Erik: Középkori pontifikális pecsétek Magyarországon. In: BODOR-FÜGEDI-TAKÁCS 1984. i. m. 11–20: 16.

¹¹ Wien, HHStA AUR 1451. X. 14. A és B. Vö. Joseph CHMEL: *Geschichte Kaiser Friedrichs IV. und seines Sohnes Maximilian I. 2. Geschichte K. Friedrichs IV. als Koenig (1440–1452)*. Hamburg, Friedrich Perthes, 1843, 643–648; Karl GUTKAS: *Der Mailberger Bund von 1451. Studien zum Verhältnis von Landesfürst und Ständen um die Mitte des 15. Jahrhunderts*. 1–2. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 74. 1966. 51–94, 347–392.

¹² Wien, HHStA AUR 1423. III. 30.

¹³ LÖVEI Pál–VARGA Livia: Síremlékek. (Az internacionális gótika.) In: *Magyarországi művészet 1300–1470 körül*. Szerk. MAROSI Ernő. Budapest, Akadémiai, 1987. I. 587–593: 589.

a korábbi jellegzetességeket mutató, csak kismértékben beszabdalt kendők, a helyhiány vagy a kevesebb műgond okán.

A pecséteken a 14. században kizárólagos csöbörsisakok még a 15. század elején is divatosak voltak, de 1402-ben már megjelent mellettük a csörsisak is. Különböző típusai jól kivehetők az 1440-es és 1452-es oklevelek pecsétlenyomatain.

A pecsétábrát viszonylag gyakran övezi különböző formájú, karéjos keret, mind köriratos, mind felirat nélküli pecséteken. Már 1328-ban is Druget Vilmos szepesi és újvári ispán nagyméretű pecsétjén négy számárhátív alkotta tükörben helyezték el a heraldikus ábrát, Magyar Pál gimesi várnagy pecsétlenyomatán pedig oldalain körívvel bővített, csúcsára állított négyzet látható. 1380-ban, majd a 15. század első kétharmadában az ilyen keretelések három-, négy- és hatkaréjos formája is meglehetősen gyakori, és szórványosan valamennyi előfordul az ívek találkozásánál elhelyezett kicsiny ékekkel bővítve is. (A karéjos formák hasonló népszerűségéről árulkodnak a Zsigmond és II. Ulászló lengyel király közötti, 1423. évi egyezmény már említett lengyel oklevelén található pecsétek.) Ezek a keretformák általános kedveltségnek örvendtek más műfajok és más művészeti technikák alkotásain is, gyakran ugyancsak címerek körül, de ornamentális vagy figurális ábrázolások kereteként is, miniatúrákon, címeresleveleken, sírköveken és más címeres kőfaragványokon, falképeken – nem csupán Közép-Európában, de Európa-szerte.

A sírkövekhez képest sokkal nagyobb konzervativizmus mutatkozik a pecsétek betűtípusában. Míg a kőfaragványokon a gótikus minuszkula az 1360 és 1380 közötti két évtizedben teljesen felváltotta a gótikus majuszkulát (az utóbbi a 15. század elején csak egészen kivételes esetben fordul elő),¹⁴ addig ugyanez a váltás a pecséteken mintegy fél évszázaddal később teljesedett be. (A minuszkulás korszak teljesen kimaradt egyébként a magyarországi pénzek történetéből.) Zsigmond király pecsétjein felváltva szerepel a két betűtípus, és még az élete utolsó éveiben használt III. magyar királyi felségpecsétje is majuszkulás, hasonlóan Albert király pecsétjeihez.¹⁵ A váltás hasonlóan hosszú folyamatról árulkodnak a főpapi pontifikális pecsétek, amelyek közül Cudar Imre egri püspöke a legkorábbi minuszkulás az 1370-es évek második feléből, amelyet váltakozva majuszkulás és minuszkulás emlékek követnek a 15. század elejéig, de még Várdai István kalocsai érsek (1457–1470) pecsétjén is gótikus majuszkulák olvashatók.¹⁶ A két 1380-as sokpecsét oklevelén az uralkodói család pecsétjein kívül 31 majuszkulás pecsétfelirat mellett még csupán négy minuszkulás található, az összes feliratos darab mintegy 11,5%-a. (Összehasonlításképpen: ugyanebben az évben a bécsi egyetem alapítását megerősítő osztrák oklevél 24 pecsétje és ellenpecsétje közül a felirat nélkülieket, illetve Bécs még 13. századi pecsétjét levonva fennmaradó 19 pecsétből 15 majuszkulás mellett 4 minuszkulás található, ez az összesnek 21%-a.¹⁷) 1402-ben a városok jóval korábbi pecsétnyomótól származó lenyomatait figyelmen kívül hagyva a felismerhető betűtípusú 84 pecsét közül is még a többség, 50 darab majuszkulás, 33 minuszkulás (39,3%). 1439-ben a 16 értelmezhető felirat közül már csak kettőn (12,5%) olvasható majuszkulás monogram, 1440-ben¹⁸ 54-ből 3 pecsét (5,6%) körirata majuszkulás, 1452-ben pedig 20-ból csak Szécsi Dénesnek az előbbivel egyező pecsétjének köriratát, valamint Cudar Simon monogramját írták gótikus majuszkulával (10%). A vizsgálatba eddig bevont 1459-es, 1462-es, 1463-as,

¹⁴ LÖVEI PÁL–VARGA LÍVIA: Síremlékek. (A közép-európai stílus.) In: *Magyarországi művészet 1300–1470* 1987. i. m. I. 459–466: 462–463.

¹⁵ *Művészet Zsigmond király korában* 1987. i. m. II. 16–28: No. Zs. 1–Zs. 24. (BODOR Imre).

¹⁶ BODOR-FÜGEDI-TAKÁCS 1984. i. m. 52–58: No. 58–75.

¹⁷ *Die Zeit der frühen Habsburger. Dome und Klöster 1279–1379*. Red. FLORIDUS RÖHRIG–GOTTFRIED STANGLER. Wiener Neustadt–Wien, Amt der Niederösterreichischen Landesregierung, Kulturabteilung, 1979. (Katalog der Niederösterreichische Landesausstellung, N. F. 85.) 374–377: No. 138 (Franz GALL).

¹⁸ Warszawa, AGAD dok. perg. nr. 5575. (1440. VI. 29.)

1464-es okleveleken már csak Szécsi Dénesnek az előbbiekkal egyező pecsétje majuszkulás.¹⁹ Ez már az az időszak, amikor Mátyás aranypecsétjén (1464-ben, 1465-ben, 1467-ben)²⁰ először jelenik meg az országban a korai humanista kapitális.²¹ Hamarosan követi ebben a pálos rend pecsétje (lenyomata először 1472-ből ismert),²² majd sorra vésték a király és Beatrix királyné már egyre inkább a klasszikus antikva felé mutató betűtípusú pecsétjeit, igaz, Mátyás haláláig használt gótikus minuszkulás köriratú pecséteket is.²³ Az 1492-es pecsétegyüttesben a főpapok 13 feliratos pecsétje közül 9 darab betűje már klasszikus antikvának tekinthető, kettőn korai humanista kapitális található, gótikus minuszkulát csupán 2 monogramhoz használtak.²⁴ Ugyanekkor a világiak pecsétjein a kapitális és a minuszkulás írásmód szinte pontosan a feliratos pecsétek felét-felét adja²⁵ (kivéve a városokat, amelyek közül 3 még igen régi, gótikus majuszkulás pecsétet használt,²⁶ másik 3 pecsétje minuszkulás köriratú,²⁷ Besztercéé pedig a korai humanista kapitális egyik legszebb magyarországi emléke,²⁸ a kőfaragványokat is tekintetbe véve). Ekkoriban már egészen kivételes eset egy egyébként a többi közül igényes kialakításával, nagyobb méretével és vörös viaszával is kitűnő pecsét, valószínűleg Balsa szentszávai hercegé, amelynek uncialis betűi még a gótikus majuszkulák jellegzetességeit mutatják.²⁹ 1506-ban és 1511-ben a sokpecsétetes oklevelek pecsétjein már nem találunk minuszkulát,³⁰ egy esetben viszont, Beriszló János rác despota 1511. évi pecsétjén cirill betűs *D I* monogram jelenik meg.³¹

Tárgyszavak:

pecsét; sokpecsétetes oklevelek; középkori heraldika; Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv; Državni archiv Dubrovnik; Esztergom, Prímási és Főkáptalani Levéltár; Budapest, Magyar Országos Levéltár; Warszawa, Archiwum Głównie Akt Dawnych

¹⁹ BÁNDI 1991. i. m. 65. leírása szerint guti Ország Mihály 1462-ben használt nádori pecsétjén is majuszkulás körirat olvasható, általam ismert, hasonló méretű pecsétlenyomata azonban minuszkulás feliratú: Wien, HHStA AUR 1464. IV. 3. (a tízpecsétetes oklevél 7. pecsétje).

²⁰ BALOGH Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában*. Budapest, Akadémiai, 1966. I. 304, II. 426–427. kép.

²¹ Rudolf M. KLOOS: *Einführung in die Epigraphik des Mittelalters und der frühen Neuzeit*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1980. 153–156.

²² BALOGH 1966. i. m. I. 304, 3. jegyzet.

²³ BALOGH 1966. i. m. I. 303–308. II. 428–429, 432–438, 443–444. kép

²⁴ Wien, HHStA AUR 1492. III. 7. (három oklevél) és III. 17.

²⁵ Wien, HHStA AUR 1492. III. 7. (öt oklevél), III. 16., 1493. XI. 22. (két oklevél), XI. 25.

²⁶ Buda: Wien, HHStA AUR 1492. III. 7. Brassó: Wien, HHStA AUR 1492. V. 1. A nagyszebeni kerület: Wien, HHStA AUR 1492. V. 6. Vö. Friedrich FIRNHABER: *Beiträge zur Geschichte Ungerns unter der Regierung der Könige Wladislaus II. und Ludwig II. 1490–1526*. Különlönyomat az *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* 1849. II. kötetének 3. és 4. füzetéből, XLV, XXXVII, XLIV. ábra.

²⁷ Pest: Wien, HHStA AUR 1492. III. 7. Kolozsvár: Wien, HHStA AUR 1492. IV. 27. Medgyes: Wien, HHStA AUR 1492 sine die. Vö. FIRNHABER 1849. i. m. XLIII, XXXVIII, XL. ábra.

²⁸ Wien, HHStA AUR 1492. IV. 29. Vö. FIRNHABER 1849. i. m. XXXIX. ábra.

²⁹ Wien, HHStA AUR 1492. III. 7, a horvát rendek oklevelén.

³⁰ Wien, HHStA AUR 1506. VI. 24; Budapest, MOL, DI 22154. 1511. V. 10. Vö. CSÁNKI 1887. i. m. 1–11, 49–59.

³¹ Az oklevél második sorának 10. pecsétlenyomata, rajza: CSÁNKI 1887. i. m. melléklete. A tényre, mint annyi minden másra a középkori síremlékek és pecsétek vonatkozásában, Engel Pál volt szíves felhívni a figyelmemet.

Pál Lővei

Charters with Several Seals from 14th and 15th Century Hungary

When compiling nobiliary seals and signets (which remain the least studied and published kind of medieval seals in Hungary), the detailed examination of charters with several seals (meaning the charter bears at least 10 seals) is an obvious first step. The row of seals suspended from the bottom parts of these documents makes these charters quite spectacular. The majority include texts of marriage and inheritance contracts, as well as peace treaties of international concern or the charters confirming these contracts by magnates (*barones regni*) and the estates of Hungary. The majority of those that have a bearing on affairs in Hungary are found in foreign archives. The essay examines more than thirty charters with several seals written between 1304 and 1511, in total about 910 seals, their statistical attributes and the transformations they underwent with regards to the types of depictions, heraldry and epigraphy. The majority of the charters discussed here can be found in Vienna, though several are in state archives in Warsaw and Budapest and one is in Dubrovnik.